

צמיחתה של התנועה הציונית בבולגריה ודרכה לכיבוש ההגמוניה בקהילה היהודית (1895-1920)

למן ראשית קיומה המאורגן, בשלהי המאה התשע-עשרה ועד תום העלייה
ההמונית, בסוף שנות הארבעים של המאה העשרים, עמדה התנועה הציונית
בבולגריה במרכז החיים הקהילתיים בארץ זו ונשאה באחריות להכרעות
הגורליות, שיהדות בולגריה עמדה בפניהן בתקופה זו.

עיון בפרק זה של קורות הציונות בבולגריה, יש בו כדי לתרום להבנת
המציאות שבה צמחה תנועה זו ואף להאיר את התהליכים העיקריים, בהם הייתה
נחונה יהדות בולגריה באותה עת. במאבק בין מגמות ההמשכות לבין יוזמות
השינוי בהיסטוריה של יהדות בולגריה, הייתה התנועה הציונית מראשית קיומה,
הגורם הפנימי העיקרי למודרניזציה ולדמוקרטיזציה של חיי הפרט והכלל בחברה
היהודית. במאבק על דמותה ועתידה של יהדות בולגריה ניהלה התנועה הציונית,
למן היווסדה, מערכת תקיפה בתחומים רבים:

א. היא הנהיגה את המאבק נגד בית-הספר הדתי-מסורתי "מלדאר", ונגד
מגמותיה של "חברת כל ישראל חברים" ובתי-הספר שלה – "אליאנס"; היא דאגה
להקים בבולגריה רשת בתי-ספר עבריים, בהם לימדו עברית וחינכו לציונות ולאהבת
ארץ-ישראל.

ב. היא נאבקה נגד היסחפותם של יהודים רבים, מקרב הפועלים והאינטליגנציה
(בעיקר מבני הדור הצעיר), אל שורות הסוציאלי-דמוקרטית הבולגרית והסקציות
היהודיות של האיגודים המקצועיים.

ג. היא ניהלה פולמוס נוקב עם הרכנות הראשית והרב הראשי ד"ר
אהרנפרייז. בהאשימה אותם בהצרת צעדי הציונות בבולגריה ותמיכה בכוחות
השמרניים והאנטי-ציוניים בהנהגת הקהילות.

ד. היא נטלה את הניהול ענייני הקהילה מידי המנהיגות המסורתית שבראשה
עמדו פרנסי הקהילה ונכבדיה, "הנוטאבלים". הייתה זו המערכה המרכזית
והמכרעת, בשני העשורים הראשונים לקיומה, בה השקיעה התנועה הציונית
בבולגריה את מיטב מאמציה להשגת הנהגת התנועה.

ניראה, שמאז התיישבותם של מהגרים יהודים בשטחי בולגריה הקדומה,
נמשכה רציפות ישיבתם של יהודים כחבל ארץ זה. אחד הגילויים האחרונים, פרי
מחקר ארכיאולוגי של שני מדענים בולגרים – פרופ' חריסטו דאנוב ואלניה

קאסיאקובה – נוגע לשרידיו של בית-כנסת מן המאה השלישית לספירה, שנתגלה במרכזה של פיליפופולי הקדומה. בית-כנסת זה שימש מרכז רוחני, כלכלי וארגוני ליהודי העיר, ויופיו וממדיו המרשימים מעידים על מעמדה האיתן של הקהילה באותה עת. ממצא זה מצטרף לתגליות ארכיאולוגיות מגוונות בכל רחבי בולגריה, המאשרים, שמאז תורכן הבית השני ואילך הגיעו והתיישבו בשטחי הבולגרים יהודים מארץ-ישראל.

כיבושה של בולגריה על-ידי התורכים לא הביא על היהודים רדיפות על רקע דתי או לאומי. הם המשיכו לעסוק במלאכות ובמסחר בתוך גבולות הארץ ומחוצה לה, ומצבם הכלכלי היה בדרך-כלל איתן. מידת האוטונומיה שניתנה לקהילה הייתה רבה והחיים בה התנהלו לפי מיטב המסורת של ערכי הערכות היהודית, דעת הקהל התקיפה, ומעל לכל – לפי פסיקות הרב המקומי ובית-הדין שלידו. בדרך-כלל, משכה בולגריה את עיני היהודים בעת צרה; תנאי החיים שהבטיחו העות'מאנים, היה בהם כדי לעודד את הקהילה המקומית וגם למשוך יהודים מארצות אחרות. יעיד על כך מכתבו של יצחק צרפתי, שפנה בשנת 1454 אל היהודים, לעזוב את "בית העינויים שבארצות ממשלת הצלב" ולעבור אל "ארצות ממשלת חצי הסהר".

היחס החיובי של השליטים העות'מאנים אל היהודים וכן אופיה של היהדות המקומית, שהתפתחה נדבכים-נדבכים והורגלה לקבל לתוכה גלי מהגרים – היו מן הגורמים העיקריים שאיפשרו גם את קליטתם של פליטי ספרד ופורטוגל, שהגיעו בכמה גלים בתקופת שלטונו של באיאזיד, שנהג בסובלנות כלפי היהודים. כך הפכו יהודי ספרד למרכיב המכריע ברקמת בניינה של יהדות בולגריה. הגולים הקימו לעצמם קהילות מאורגנות על-פי מסורת יהדות ספרד ובמהרה השתלבו בחיי הכלכלה של המדינה.

בואם של המוני גולי ספרד ופורטוגל גרם לשינויים מהותיים בחיי היהודים המקומיים – הרומניוטים. עדיפותם המספרית ורמתם התרבותית הגבוהה הטביעו חותמם על היהדות המקומית, בכל שטחי החיים, וגרמו לטמיעתם של התושבים הוותיקים יותר בקרב היהודים הספרדים, במרוצת השנים.

בדרך-כלל היו המאה השש-עשרה והשבע-עשרה תקופות של שקט, שלוה ופריחה כלכלית, בארצות הבלקאן העות'מאני. הדרכים סאנו, התוצרת החקלאית זרמה אל השווקים, הערים גדלו, המלאכות שגשגו. היהודים מילאו בעת ההיא מקום מרכזי בחיי הכלכלה והשתלבו בסחר, אותו ניהלו סוחריו העיר דוכרובניק, ששכנה לחוף הים האדריאטי, עם סוחריו ערי הנמל שלחוף הים השחור.

ברם, מדי פעם הוצרו צעדי היהודים, אם על-ידי מושלים מקומיים ואם בתוקף שינויים במדיניות השלטון המרכזי, כמו הרפורמה הכספית, שפיחתה את ערך המטבע והנחיתה מכה קשה על הציבור היהודי, או כמו "גזירת הלבוש", שחזרה

ונשנתה עד מחצית המאה השמונה-עשרה וכפתה על היהודים לברוש, שהבדילים משאר התושבים. למרות הכל, הם המשיכו לתפוס מקום נכבד בכלכלת הממלכה וזרם היהודים המהגרים, שהגיעו לבולגריה עקב גירושם מארצות אירופה הנוצרית, לא פסק.

תהליך מיוזג העדות בקרב יהדות בולגריה התנהל לאיטו. הוא התקיים בדרך-כלל באווירה של יחסים תקינים בין יוצאי הארצות השונות. מקור הגורמים שזירזו מדי פעם את תהליך מיוזג העדות, היה על-פי רוב חיצוני; שכן, בעתות משבר ומלחמות, גזירות, העלאת מסי הקהילה, חוקי הפליה וכו' – העדות היו מתארגנות ומתאחדות להגנה על זכויותיהן, על פרנסתן ועל עצם קיומן.

חיי היהודים בבולגריה העות'מאנית התנהלו על בסיס ההלכה. הרב היה ראש העדה ונציגה בפני השלטון. במרכזים הגדולים פעלו ליד הרב גם מועצת רבנים ובית-דין, ובתקופה מאוחרת יותר גם ועד העדה. הוועד טיפל בענייני המסוי הפנימי והפעיל את המוסדות והשירותים שקיימה הקהילה: טיפול תולים, מתן צדקה, סיוע לאלמנות וליתומים וכן ניהול בתי-הספר, שכונו בספניולית "מלדאר". במשך מאות שנים נזקקו יהודי בולגריה לעזרת רבני הקהילות הגדולות, בשאלוניקי ובקושטא, בעניינים עקרוניים. מאז ראשית המאה השמונה-עשרה החל תהליך של הינתקות מן התלות הזו, ורבני העדות, בני המקום, ניהלו את קהלם באופן עצמאי.

בשלהי תקופת השלטון העות'מאני על בולגריה הלך ונתערער מצבה של יהדות בולגריה. בין הסיבות העיקריות לירידה זו אפשר לציין:

א. מיעוט האוכלוסייה היהודית פגע ביכולתה לקיים חיי יצירה וחברה עשירים;

ב. הניתוק הממושך ממוקדי הקידמה האנושית באירופה הנוצרית צמצם את אופקי ההשכלה והמודרניזציה;

ג. הקשרים הרופפים עם המרכזים העיקריים של יהודי אירופה, גרמו לריחוק מן המתהווה והמתחדש בחלקיה המזרחיים והמערכיים של יהדות אירופה;

ד. ערעור הביטחון הכלכלי והמדיני, הגזירות וההגבלות למיניהן ותחרות השפל והשקיעה, כל אלה צמצמו מאוד את היוזמה והפעילות הכלכלית;

ה. אווירת השמרנות ודלות היצירה הרוחנית באימפריה העות'מאנית במאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה, הייתה כית-גידול גרוע לפעילות ענפה וליצירה לאומית-תרבותית גדולה.

יהדות בולגריה, במקום לעלות על פסים של התפתחות מזוהרת, פרי המפגש המבורך עם יהודי ספרד, שנתקבלו ונקלטו היטב, נקלעה בשלהי השלטון העות'מאני בבולגריה למשבר כלכלי ורוחני ממושך. שכרונה של יהדות זו בלט באופן מיוחד בימי המאבק הלאומי הבולגרי לשחרור מעול התורכים. בשעה

שמאבקו של העם הבלגרי ינק ממיטב המסורת המהפכנית של אירופה מחד ומרעיונות הפאן-סלביזם מאידך, ונתברך ביצירה רוחנית לאומית וסוציאלית ענפה, באותה עת שקע הציבור היהודי בנחשלות.

גרוע מכל היה היעדר אתגר לשינוי בחיי היהודים. האוכלוסייה הבלגרית שאפה ליעד ברור: השגת עצמאות לאומית. מעוררים מהצלחתם של עמים משועבדים ברחבי אירופה ומירידת קרנה של האימפריה העות'מאנית: נתמכים על-ידי רוסיה ושואכים עוצמה מהיותם לוחמים על אדמת מולדתם – הסתערו הבלגרים בנתיב שתורום הלאומי. אתגר כזה לא עמד בפני יהודי בולגריה, וחייהם התנהלו בין פחד מתמיד מפני השלטון התורכי, לבין החשש שמא בולגריה העצמאית תנהג כיהודיה, כפי שנהגה רוסיה הצארית ביישוב היהודי שבתחומה.

יהדות בולגריה הפתחתה במחיצתן של שתי תרבויות – האיטלאם והנצרות. הראשונה ביטאה את שלטון הכובשים והשליטים בכלקאן ובמזרח התיכון, ובכלל זה גם ארץ-ישראל, ואילו השנייה הייתה תרבות-דתו של העם הנשלט, הבלגרי. בין שתי החברות היה נטוש קונפליקט חריף וממושך, אך נתקיים גם תהליך של התקרבות והשפעה הדדית. היהודים ספגו השפעות מן התורכים ומן הבלגרים כאחד, אך הצליחו לקיים את אורח חייהם ולשמור על זהותם הלאומית והדתית, בצלו של המאבק המתמשך לשחרור.

חיי היהודים התנהלו במסגרת הקהילה, והקשרים עם האוכלוסייה הבלגרית היו מצומצמים למדי. גם התנועה הלאומית הבלגרית, שהכניסה הייתה אחד ממרכיביה החשובים, לא ששה לערב את היהודים במאבקה הלאומי, בראותה בהם זרים שאינם נוצרים. מציאות זו הותירה את היהודים בשולי המאבק הבלגרי לשחרור לאומי, אך הם חשו את עוצמת המאוריים הלאומיים וגילויי הזדהותם עם האוכלוסייה שבקרבה היו הלכו וגברו. רבו המקרים, בהם הגישו יהודים עזרה ממשית ללוחמי החופש הבלגרים, עובדה שהייתה לה השפעה חיובית על יחסו בעתיד של העם הבלגרי אל התושבים היהודים בארץ זו.

מפלתה של תורכיה במלחמה נגד רוסיה בשנת 1878, ואמנת ברלין שנחתמה בעקבותיה, שיחררו את בולגריה מן העול התורכי ואיפשרו הקמתה של מדינה עצמאית, על יסודות משפטיים ואדמיניסטרטיביים מודרניים. מכוח שינויים גיאוגרפיים, שלא היה לה חלק בהם, זכתה יהדות בולגריה באפשרות לנתק עצמה מעולה השמרני של הממלכה העות'מאנית. מכאן ואילך היה גורלה קשור בהתפתחותה של בולגריה העצמאית. למן הקמתה הושחתה הנסיכות הבלגרית על יסודות קונסטיטוציוניים, שהבטיחו את מעמדם בה של כל המיעוטים הלאומיים והיהודים בכלל זה. שוויון זכויות, פיתוח כלכלי מזורז של המדינה הצעירה, חידוש קשרי המסחר עם אירופה, פתיחת השערים והידוק המגע עם

יהדות העולם, כל אלה שינו מן היסוד את תנאי החיים של יהדות בולגריה ויצרו בסיס לתמורות שנמנעו ממנה בעבר.

השלטון החדש הכיר באוטונומיה של האוכלוסייה היהודית בבולגריה, שכמו בעבר התבססה גם עתה על השתייכותו של כל בית-אב לאחד מבתי-הכנסת שבעיר. בקהילות הגדולות יותר, כמו סופיה ופיליפופולי, התקיימו זו לצד זו שלוש עדות ולכל אחת מהן בית-כנסת משלה:

הרומאניוטים – צאצאי המתיישבים היהודים הראשונים;

האשכנזים – היהודים שבאו מפולין, הונגריה, גרמניה וארצות נוספות;

הספרדים – המגורשים שבאו מספרד והיוו את רוב אוכלוסיית הקהילה.

החוק לא התייחס אל כלל יהודיה של עיר מסוימת כאל חטיבה מגובשת, והיחידות הארגוניות המוכרות התרכזו סביב בתי-הכנסת, ונקראו "קהלים". כל "קהל" בחר לעצמו רב וגם ועד בית-הכנסת. מבנה ארגוני זה הלם את המצב ששרר בעבר, עת היו יהודי בולגריה צמודים קהלים-קהלים אל בתי-הכנסת של עירם, על-פי מוצאם. ואולם, יהדות בולגריה בסוף המאה התשע-עשרה וראשית העשרים, הייתה בתהליך מואץ של טשטוש ההבדלים הקשורים במוצא-אבות. ולמרות קיומם של בתי-כנסת נפרדים הלכה ונתגבשה זהות אחידה של יהודי בולגריה.

פעילותם של פרטים וקבוצות הגיעה הרחק מעבר לתחומה הצר של העדה הסגורה; מסגרות הפעולה הבין-עדתית התחזקו באותה עיר; הקשרים בין הקהילות שבערים השונות נתהדקו מאוד; תנועות פוליטיות קמו, ונוסדו ארגונים להפצת השכלה, לשון עברית, ספורט ועוד, ששברו את המחיצות שבין העדות. משקלם של ארגוני הציבור היהודיים הארציים ושל המוסדות המקומיים החילוניים, עלה במהירות; ולעומתם, השפעת ערכי הדת, מעמדם של רבני הקהילות והרבנות הראשית, היו בנסיגה מתמדת.

השינויים המהירים ברחוב היהודי וההשתתפות ההולכת וגדלה של היהודים בחיים הכלכליים, המדיניים והתרבותיים של הציבוריות הבולגרית, לא עלו בקנה אחד עם אופיה הסגור, תכניה המסורתיים ודרכי ניהולה של העדה הקטנה, שבמרכזה עמד עדיין בית-הכנסת ושלטון הרב, כפי שנקבע דורות קודם לכן. לפיכך, הניסיון להמשיך ולהשתית את חיי היהודים, במציאות המשתנה במהירות, על יסודות צרים ושמרנים – היה נידון לכישלון, כי לא היה בכוחם של כבלי מסורת, אינטרסים צרים ותקנות אדמיניסטרטיביות, לשמר את המסגרות הקהילתיות הקיימות ולעמוד בפני דינמיות החיים.

בעת הקמתה של נסיכות בולגריה העצמאית, מנו יהודי בולגריה כ-20,000 נפש, ובתום שנות העשרים של המאה העשרים הגיע מספרם לכדי 40,000. יהדות זו זכתה באמנציפציה בלא שנאלצה להיאבק עליה ובלא שתידרש להקריב את

זהותה הלאומית-הדתית למען זכות בשוויון זכויות. הקהילה היהודית לא זועזעה בעבר על-ידי מאבקים פנימיים מרים בין זרמים דתיים. יצוין, שהאנטישמיות לא הייתה חזיון גפרץ בבולגריה, והיהודים זכו בדרך-כלל ליחס של סובלנות מצד האוכלוסיה הבולגרית ושוויון בפני החוק.

ערב הקמתה של התנועה הציונית

זהות לאומית-דתית שורשית, סולידריות קהילתית וקשר רגשי טמיר לארץ-ישראל ולעברו של העם היהודי, אלה היו בין המאפיינים העיקריים של יהדות בולגריה בסוף המאה התשע-עשרה. נוספה לאלה השפעתו המבורכת של המאבק הבולגרי לעצמאות לאומית, והיצירה הרוחנית הענפה שצמחה על ברכיה. תהליך זה, שנמשך גם בעשורים הראשונים שלאחר השחרור, וכן עצם הצלחת המאבק להשגת עצמאות לאומית, הטביעו רושם עמוק על היהודים.

להקמתה של התנועה הציונית בבולגריה קדמו התארגנויות מקומיות רבות, בהשפעתה של תנועת חובבי-ציון, בין השנים 1890 לבין 1895. אחדות מהן החלו את פעילותן כחוגים להפצת השכלה ותרבות לאומית, ואילו אחרות נקבצו סביב רעיון רכישת קרקע להתיישבות בארץ-ישראל. מן הקבוצה הראשונה ידועים יותר הארגונים:

"התעוררות", הסתדרות להפצת תרבות והשכלה, בפלובדיב, 1890;

"פרוגרס", הסתדרות הנוער היהודי בעיר רוסה, 1890;

"פרוגרס" ולאחר מכן "השחר" בסופיה, 1892;

"נורה צדק" ו"אור הקודש", שתי אגודות שקמו בפלובדיב, ב-1893;

כן קמו באותן חמש שנים האגודות: "לה מאנסיבאס" (הצעירים), בעיר סליבן;

"אהבת ישורון", בווידין; "קלארידאד" (האור), בקארנובאט; "יוניון" (אחדות), בלוס;

"איספיראנסה" (תקווה), בשומן; "וויפיטאניה" (חינוך), בטאטאר-פאזארג'יק. כל אלה

חוגי צעירים, שמטרתם הייתה הפצת השכלה כללית ותרבות לאומית.

הקבוצה השנייה כללה שלושה ארגונים: "עזרת אחים", "אגודת אחים ליישוב

ארץ-ישראל" ו"שבת אחים". אלה נוסדו בשנת 1892, בערים סופיה, פלובדיב,

פאזארג'יק, פלבן, וידין ורוסה, לשם התיישבות יהודית בארץ-ישראל. הארגונים

אספו כסף ושלחו חברים, כחלוצים לפני המחנה, לבדוק את תנאי הארץ, לקנות

קרקעות ולהכין הכל לעליית משפחותיהם. כך החלה בשנת 1895 ההתיישבות

בהרטוב וקמה קבוצת "בני-יהודה", שחבריה התיישבו בשנת 1896 בחורן ובשנת

1901 ביבניאל. יצוין, שכבר בשנת 1892 פורסם בעיר וידין שעל הדנובה, כרוז

הקורא ליהודי בולגריה להקים הסתדרויות ציוניות בכל עיר:

מה אפיין את דור המייסדים של הציונות הכולגרית? כיצד התגבשה השקפת עולמו ונתעצמה השפעתו על הציבור היהודי?

בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, בכמה מן הקהילות היותר גדולות של יהדות בולגריה התנהלה פעילות ענפה, בעלת תכנים חברתיים, אידיאולוגיים וחינוכיים.

במישור החברתי צצו, כפטוריות אחרי גשם, חוגים רבים, שבהם התרכזה האינטליגנציה המקומית. צעירים שנשלחו על-ידי הוריהם לבירות אירופה לקנות דעת ומקצוע, למדו באוניברסיטאות ובאו במגע עם חוגים של ציונים צעירים. וכאשר אלה שבו לעריהם הם עמדו במרכזן של התארגנויות חברתיות, בעלות צביון לאומי מובהק. בתיהם הפכו לאבן שואבת ליהודים שוחרי דעת וקידמה, ובית יוצר ליוזמות ציבוריות מבורכות בחיי הקהילה בכלל, ובטיפוח התנועה הציונית בפרט. לימים היו אלה הגרעין, ממנו צמחו פעיליה המרכזיים של התנועה הציונית בולגריה.

אליהם הצטרפו יהודים מהגרים (בעיקר מרוסיה), שהשתלבו במהרה כנוף האנושי ובחיים הציבוריים של הקהילה. אינטלקטואלים אלה, שהיו ברובם מורים ורופאים, באו במגע עם כל שכבות האוכלוסיה היהודית והיו עבודה מעין צוהר אל המתרחש ביהדות רוסיה. הם השכילו להמחיש את סבלם של היהודים ברוסיה והביאו אל יהודי בולגריה את בשורת הפעילות הציונית, היצירה הספרותית והפובליציסטיקה העשירה של יהדות רוסיה.

חוגי הצעירים והאינטליגנציה עמדו בסימן עימות מתמיד עם אורח החיים המסורתי והמשפחתי, שמשל בכיפה עד שלהי המאה התשע-עשרה. הארגונים, שהחלו על בסיס חברתי-תרבותי, הפכו במהרה למוקדים, בהם נתגבשו גם השקפת עולם ותכניות פעולה. אחד הבולטים ביניהם היה "חוג ישראל", שהוקם בשנת 1906 והצליח לפתח פעילות תרבותית-השכלתית ענפה – הרצאות בנושאים יהודיים וכלליים, ספרייה, להקה דרמטית, מקהלה, תזמורת ועוד. חברי החוגים היו הראשונים שקראו תגר על דור המבוגרים, על אורח החיים המסורתי ועל מגמות שלטונם של הנוטאבלים בקהילה.

ראשיתה של התנועה הציונית

בשנת 1895 הוקמו הסתדרויות ציוניות מקומיות בארבע ערים: פלובדיב, סופיה, רוסה ופאזארג'יק. שנה לאחר-מכן, ב-1896, הוכרז בסופיה על ייסודה של ההסתדרות הארצית של ציוני בולגריה, על-ידי ד"ר בירד, ד"ר כלב, קארל הרבסט ואחרים. אך השנה הראשונה בקורות הציונות הכולגרית קשורה בעיקר בדמותו

ופעילותו של צעיר יהודי בשם יוסף מרקו ברוך.

י"מ ברוך נולד בשנת 1872 בקושטא, למד בפאריז, שהה בברן, עבד כמורה באלג'יר, עבר לצרפת ומשם לברלין, פראג ווינה. תחנתו הבאה הייתה בולגריה וממנה יצא כעבור שנה למצרים. לאחר מכן היה חייל בצבא השחרור של יוון, מקום מושבו הבא היה באיטליה, ממנה עבר אל צרפת, שוויץ, אנגליה, שוב לשוויץ, ולבסוף נפטר בפלורנץ שבאיטליה והוא בסך-הכל בן 27! פרשת חיים סוערת ומסקרנת של צעיר יהודי רבי-מעש וחסר מנוחה. מה הייתה תרומתו לצינונות הבולגרית בראשית צעדיה? מה היו עיקרי משנתו, כפי שבאו לכיטוי בנאומיו, במאמריו ובשיריו?

י"מ ברוך האמין, שהתחייה הלאומית של העם היהודי היא הכרחית, למען הצל את העם מאנטישמיות ומהתכוללות. התחדשות האומה, טען, תתרחש רק בארץ-ישראל, אליה יש לעלות ובהקדם. אין לסמוך על גורמים זרים, ועל כל יהודי (ובעיקר על הצעירים) לעשות את המעשה הנכון, באופן אישי. אין לעם היהודי ברירה, כך הטיף, אלא לעשות לארץ-ישראל, לכבוש אותה מידי התורכים, להתיישב בה בהמוניו, להקים מושבות חקלאיות ו"לייסד מדינה יהודית, שטופת חיים ובעלת אוטוריטה ממלכתית". לשם כך יש לאסוף אמצעים כספיים, לעורר ולהכין את העם לקראת עלייה והתיישבות ולהילחם בתורכיה בכל מקום אפשרי. בשאלת היחס לתורכיה היו לברוך ויכוחים קשים עם הרצל, שכן ברוך לא האמין שתורכיה תעניק מרצונה זכויות ו"צ'רטר" ליהודים בארץ-ישראל.

חייו הקצרים של י"מ ברוך היו גדושים פעילות למען הרעיון הציוני. רעב ומחסור, מאסרים ועלבונות לא הסיטוהו מדרכו. בקהילות בהן שהה הצליח לרכז סביבו נוער יהודי, שהלך שבי אחר רעיונותיו. הוא נאם, קיבץ אוהדים, רכש אהדתם של משכילים ואנשי-שם בני עמים אחרים, הוציא לאור כתבי-עת ציוניים, חיבר שירים ודברי פולמוס – וכל זאת בתנאי מחסור משוע. כך נדד מארץ לארץ, כשהוא מותיר אחריו ניצני תחייה – בדמותם של חוגי נוער יהודי. ברוך הגיע ברגל מבולגרד לבולגריה, במאוס 1895, רעב וחסר פרוטה. הממסד היהודי בסופיה קיבל אותו בקרירות-מה ושמח להעביר אותו לקהילת פלובדיב, תוך שהוא מזהיר מפני "רעיונותיו האנרכיסטיים".

גם בפלובדיב לא זכה י"מ ברוך ליחס אוהד מצד פרנסי הקהילה. אלה הצרו את צעדיו והתנכלו לו, פיזית ונפשית, בעזרת המשטרה. ברם, בקרב הדור הצעיר הייתה לי"מ ברוך הצלחה רבה: התארגן חוג ציוני פעיל, נוסד עיתון ציוני כרמל, התקיימו אספות שמשכו קהל רב והוקמה האגודה הציונית כרמל. בהשפעתה של זו הוקמו כעבור מספר תודשים אגודות כרמל בסופיה, פאזארג'יק, סליבן ופלובן. ולבסוף, י"מ ברוך, הקים בפלובדיב, באוגוסט 1895, את כרמל-סנטראל, שתפקידו היה לפעול כאיירגון-גג לאגודות אותן יסד. בראש כרמל-סנטראל עמדו

יוסף מרקו ברוך, נסים בן-יהודה ומשה מגשה. העיתון כרמל, אותו ערך ברוך, יצא לאור בפלובדיב, בשפה הצרפתית, שהייתה שפתה של האינטליגציה היהודית בבלגריה כאותה עת. באמצעותה נתבשר גם הציבור היהודי הרחב מלהטו של העורך ומן החומר הציוני והיהודי שנתפרסם בו. כרמל חולל סערה ברחוב היהודי והרעיונות שהועלו בו הפכו לנושאים שגידונו בכל בית והתכנסות. הדבר נתן דחיפה להוצאת כתבי-עת ציוניים נוספים, ביניהם אבויסקי גלאס (הקול היהודי), בבלגריה, שהופיע בסופיה החל ממחצית 1896, והיה יורשו האידיאולוגי של כרמל, וכן איל דיאה (היום) בשפה הספניולית.

נראה שתורמתו הייחודית של י"מ ברוך לציונות בבלגריה, היא הצלחתו ללכד סביב הרעיון והפעילות הציונית חבורת ציונים, ממיטב הדור הצעיר היהודי באותם ימים, שלימים היו למנהיגיה ודכריה של התנועה הציונית בבלגריה והשכילו להופכה לתנועה עממית רחבה.

ציוני בולגריה, בראשית צעדי תנועתם, עמדו בקשר הדוק עם הרצל והוא התייחס לתנועתם פעמים אחדות ביומניו. לבסוף, משפגש ביהודי בולגריה, בשעה שעבר בה בדרכו לקושטא, היה הרצל נפעם מפרץ הרגשות והתקווה שעוררה שליחותו ומן הגילויים המרגשים של ההזדהות עם הציונות. ב-17.3.1896 רשם ביומנו: "המאורגנים ביותר עד כה הם ציוני סופיה". ספרו של הרצל מדינת היהודים תורגם לבלגריה סמוך להופעתו, בשנת 1896, וציוני בולגריה היו מיוצגים בקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897, על-ידי שלושה צירים: פרופ' בלקובסקי, קרל הרבסט וד"ר ישועה כלב.

התנועה הציונית במערכה לכיבוש השלטון בקהילות

מאז היווסדה, בשנת 1895, עמדה ההסתדרות הציונות בבלגריה במרכזן של מערכות ציבוריות חריפות, שתכליתן: שינוי אופיה של הקהילה היהודית וקביעת הציונות כבסיס העיקרי לזהותם הלאומית של יהודי בולגריה.

בדרך להגשמתה של מטרה זו נתקלה התנועה הציונית בהתנגדות חריפה מצד גורמים ציבוריים שונים, כגון: הנהלת בתי-הספר של "אליאנס"; מוסד הרבנות הראשית בבלגריה; היהודים הפעילים במפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הבלגריה; הממסד המסורתי בקהילות, או כפי שכונו "הנוטאבלים", ועוד.

א. המאבק לשינוי פני החינוך היהודי

המאבק הסוער ביותר אותו ניהלה ההסתדרות הציונית בבולגריה, בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, היה בתחום החינוך. עד אותה עת, ילדי ישראל קיבלו את השכלתם הבסיסית בכיתות, שנקראו "מלדאר" (בתרגום מילולי: "לקרוא"). "בתי-מקרא" אלה נוהלו על-ידי רב או איש בא בימים, שלימד קריאה בתורה, פרקי תפילה ופיוטים. הילדים, בנים בלבד, בני ארבע עד 12 שנה, ישבו על מתצלאות, חזרו על דברי המלמד, שיננו את תלמודם וניזהרו ממקלו הארוך של רבם...

בשנותיו האחרונות של השלטון התורכי יזמו כמה מן הקהילות הקמתם של בתי-ספר מודרניים, במקומם של ה"מלדאר". כך נוצר הקשר עם חברת "כל ישראל חברים" וזו הקימה בתי-ספר שנקראו בבולגריה, כמו בארצות אחרות, "אליאנס" (Alliance Israelite Universelle). עד להקמתה של נסיכות בולגריה העצמאית (1878) הוקמו ארבעה בתי-ספר של "אליאנס", מהם שלושה לבנים ואחד לבנות. הלימודים נמשכו ארבע שנים, שפת ההוראה הייתה צרפתית והמגמה הייתה לשלב לימודי יהדות עם השכלה כללית, תוך הדגשה מיוחדת על תרבות צרפת.

במשך השנים הבאות הקימה "אליאנס" רשת בתי-ספר יסודיים, בהם למדו התלמידים שבע שנים. בתי-ספר אלה הביאו לשכבות רחבות של הציבור היהודי את דבר ההשכלה המודרנית, את השפה הצרפתית ואת תרבות צרפת. השכלה זאת סייעה לצעירים רבים להמשיך בלימודים על-יסודיים, או להתבסס במסחר, בבנקאות ובפקידות. תודות ל"אליאנס" עלה אחוז יודעי קרוא וכתוב בקרב היהודים ועלתה הרמה התרבותית הכללית, בסך-הכל, בסוף המאה התשע-עשרה היו 15 בתי-ספר של "אליאנס", בהם למדו 75% מכלל ילדי ישראל בבולגריה באותה עת.

ראשון לתקופה את בתי-הספר של ה"אליאנס", בראשית דרכם, היה הממסד הרבני. הוא הגיב בשם שמירת המצוות כנגד החדרת רוח ההשכלה הכללית, שיטות ההוראה החדשות, אורח החיים של המורים ובעיקר נגד תוכנם של הלימודים – בראותו בכל אלה פגיעה קשה וסכנה חמורה למסורת המקודשת מזה דורות. היה בכך ניסיון, שלא הוכתר בהצלחה, לחסום את דרכם של הצעירים אל ההשכלה הכללית.

אף המאבק הציבורי והרעיוני המכריע נגד בתי-הספר של "אליאנס" התנהל בעשור הראשון של המאה העשרים, על-ידי התנועה הציונית הצעירה. אמנם, חניכיה לשעבר של רשת "אליאנס" העידו, שבתי-ספר אלה הביאו עמם הערצה וחיבה לערכי הרחוב של היהדות וגם תרמו בעקיפין להכשרת הלבבות, לקראת

הקמתה של התנועה הציונית – אך משגיבשו צעירים אלה את השקפת עולמם היהודית ברוח הציונות, אחת ממסקנותיהם הראשונות הייתה הדרישה להכנסת שינויים בבית-הספר של "אליאנס". שינויים אלה התייחסו למשקלה של השפעה העברית בבית-הספר, לפרשנות שניתנה על-ידי המורים בהוראת תולדות ישראל, למקומה של ארץ-ישראל בעתיד קיומו של העם היהודי, וכן לצורך שתף את נציגי הקהילה בניהול בית-הספר, בבחירת סגל המורים ובקביעת תכנית הלימודים. אכזבת הציונים מבית-הספר של ה"אליאנס" והקריאה להקמת בית-ספר עבריים בעלי רוח לאומית, באו לידי ביטוי כבר בוועדה הראשונה של ציוני בולגריה, שנערכה בפיליפופולי, בשנת 1898. מול תפיסת ה"אליאנס", שראתה את הציבור היהודי כעדה דתית בעלת ייחוד היסטורי ותרבותי – הציונים העמידו השקפת עולם שונה בתכלית, לפיה יש לטפח את האלמנטים הלאומיים של המיעוט הלאומי היהודי, ולהכשיר אותו לקראת שיבה לארץ-ישראל וחידוש קיומו העצמאי. הדוברים בוועידה האשימו את מגמות החינוך ב"אליאנס", כמשרת תרבותית ופוליטית את צרפת וחונק כל יסוד לאומי-יהודי בהשכלתם של הילדים. הוועידה ניסחה תכנית מפורטת לרפורמה חינוכית, אך זו נדחתה על-ידי הנהלת ה"אליאנס" בבולגריה והמרכז בפאריז. מנהיגי התנועה הציונית בבולגריה האשימו את קברניטיה של "אליאנס" בעידוד האסימילציה, בטיפוח טינה לציונות, בהרס התרבות היהודית הלאומית, בהתנשאות ועוינות כלפי ההנהגה המקומית הלגיטימית ובמיסיונריות מטעמה של צרפת בבולגריה.

המנהיגות הציונית לא חסכה מאמצים ואמצעים כדי לממש את שאיפתה, ולהטביע חותם עברי, ציוני ומודרני על בית-הספר היהודי. נאמנים למגמה זו דאגו להזמין מורים וגננות מארץ-ישראל ושילבו אותם בהוראה ובתפקידי ניהול בבית-הספר העבריים, במטרה להופכם למוסדות המעניקים ערכים יהודיים-ציוניים, מטפחים אהבה לעם ישראל, לארץ-ישראל ולשפה העברית. חברת "כל ישראל חברים" החליטה לסגור את בית-הספר שלה בבולגריה ואלה עברו לרשותם ולאחזיותם של ועדי הקהילות. בכך נפתח למעשה השלב המכריע בתהליך שינוי דמותו וייעודו של בית-הספר העברי. היה זה אתגר ממדרגה ראשונה עבור התנועה הציונית, והיא השקיעה מאמצים רבים כדי להצליח בו. בית-הספר העברי החדש כלל גן ילדים דו-שנתי, בו דיברו עברית, ובית-ספר שבע-שנתי, שבו לימדו את השפה העברית וגם הורו כמה מן המקצועות בשפה זו. נאמן למגמתו המוצהרת ומנוהל באופן מסודר ומקצועי על-ידי מיטב המורים, שהצליח לגייס מתוך בולגריה ומחוצה לה, דאג בית-הספר העברי להרחיב את תחום השפעתו, אל מעבר לכוחלי המוסד. מוריו הרצו בפני מבוגרים, השתלבו בפעילות הקהילה, פרסמו בעיתונות המקומית וסייעו לאגודות וארגונים שונים, שפעלו בקרב הציבור היהודי.

ב. המאבק נגד מגמותיה של הרבנות הראשית

היחסים בין התנועה הציונית בבלגריה לבין מוסד הרבנות הראשית, ומי שעמד בראשה באותן שנים, הרב הראשי ד"ר מרדכי אהרנפרייז – היו מורכבים וסבוכים, והפרשה מהווה פרק נכבד בקורות יהדות בולגריה כולה.

ד"ר אהרנפרייז נבחר כרבם הראשי של יהודי בולגריה, בכנס נציגי הקהילות בשנת 1900. הוא הועדף בזכות המלצות של עשרות רבנים ואישי ציבור, ביניהם הרצל. האיש, יליד לבוב, היה ידוע כאדם בעל השכלה יהודית וכללית רחבה וכציוני פעיל. המפגש הצפוי עם יהדות בולגריה סיקרן והביך לא מעט את ד"ר אהרנפרייז, והוא סיפר על החששות שפקדוהו לפני מגעו הראשון עם יהדות ספרדית ועל השמחה לפגוש קהילה חמה ובעלת מסורת עשירה. כדבריו: "נתגלה לפני עולם, שהיה בפני עד כה כספר החתום. עולם עשיר, שמשכני לקראתו בכוח שאין לעמוד בפניו...". עם בואו לבלגריה הוזמן לנאום בוועידה הציונית השנייה ושם כבש את אהדת הקהל משהציג בעברית את השקפת עולמו הציונית.

ברם, לתנועה הציונית הצעירה והדינמית התברר במהרה, שהרב הראשי נוקט עמדות המסייעות לממסד הקהילתי, שנשלט בידי ה"נוטאבלים", דווקא בסוגיות מרכזיות, בהן ניהלו הציונים מאבק ללא פשרות על גורלה ועתידה של יהדות בולגריה. ד"ר אהרנפרייז בחר בקו של שמירת הקיים וכני בריתו הטבעיים היו ה"נוטאבלים", שבראשית כהונתו עדיין החזיקו בראשות הקהילות. שבו במערכת קשריו עם פרנסי הקהילות ותלוי בתמיכתם הכלכלית, הרב אהרנפרייז מצא עצמו במחנה המתנגדים לכל שינוי אידיאולוגי, ארגוני או פרסונלי בחיי הקהילה היהודית. הציונים, שהשקיעו את מיטב מאמציהם בשינוי פני בתי-הספר העבריים והפיכתם למוקדי חינוך יהודי-ציוני, נדהמו מן העובדה, שהרב הראשי, שהזדהה כציוני, לא סייע להם כלל, ובמקום זאת תמך בעקביות ובגלוי בהמשך קיומם של בתי-הספר של "אליאנס". כמו במאבק על שינוי פני החינוך היהודי, כך גם במערכה לכיבוש השלטון בקהילות, אהרנפרייז התייצב כנגד מדיניותה של ההסתדרות הציונית ועשה כל שביכולתו על מנת למנוע דמוקרטיזציה ומודרניזציה בחיי הקהילה וניהול ענייניה. באמצעות ביטאון הרבנות הראשית לה לוו (האור), הוא הטיף להשקפה, לפיה על הציונים להתרכז "בעבודה הציונית הממשית" ולמשוך ידיהם מפעילות קהילתית. במתן גיבוי לעמדות החוגים השליטים בקהילות, הרב הראשי העניק את תמיכתו לאנטי-ציונים והפך בכך למנהיגם הרוחני של ה"נוטאבלים".

הציונים נאלצו לפתוח במערכה כנגד קואליציה משולשת: "הנוטאבלים", הרב הראשי ומנהלי "אליאנס". המאבק התנהל בתריפות יתרה בוועדי הקהילות, בוועדי בתי-הספר, במוסדות היהודיים המרכזיים, בעיתונות היהודית ובהתכנסויות

ציבוריות שונות. הרב הראשי ניסה להתערב בענייניהן הפנימיים של הקהילות, הדיח ועדים ומינה ועדות זמניות, ובכך הגדיש את סאת הסבלנות. משיצאה קריאה מטעם כמה מועדי הקהילות העיקריות, כמו פיליפופולי, רוסה ואחרות, להפסיק לתמוך בספית ברבנות הראשית, נאלץ אהרנפרייז להגיש את התפטרותו ובשנת 1914 עזב את בולגריה. ואז, הייתה התנועה הציונית לכוח הציבורי המרכזי בקהילה היהודית.

ג. המאבק נגד היהודים הסוציאליסטים והסוציאל-דמוקרטים

במקביל לפעילותה של ההסתדרות הציונית, שהתנהלה בעיקר בתחומי הקהילה, התעצמה באותה עת התארגנות אידיאולוגית נוספת, שכללה יהודים אשר הצטרפו למפלגות הבולגריות – הסוציאליסטית והסוציאל-דמוקרטית (לימים, הקומוניסטית). בשנים 1890-1910 נמשכו יהודים רבים, בעיקר מקרב הפועלים, הצעירים והגימנויסטים, אחר האמונה שפתרון מעיית היהודים בארצות גלותם יבוא עם ביטול המשטר הקפיטליסטי וכיבוש השלטון על-ידי הפרולטריון. הדבקים בהשקפה זו הלכו והתרחקו מענייניה של הקהילה היהודית, סיגלו לעצמם אורח חיים אסימילטורי והשתלבו בפעילותם של האיגודים המקצועיים, שנשלטו על-ידי הסוציאליסטים הבולגרים.

פעילי המפלגות האלה השכילו למשוך אל שורותיהם פועלים צעירים יהודים רבים, בעיקר בזכות מלחמתם להטבת תנאי עבודתם ושכרם של הפועלים והפועלות, מקרב דלת העם היהודית. עסקני שתי המפלגות – הסוציאליסטית והסוציאל-דמוקרטית – תקפו כל גוף יהודי שפיתח פעילות על רקע לאומי, ומיקדו את עיקר מאבקם נגד ההסתדרות הציונית.

מצבו הכלכלי הירוד של רוב הציבור היהודי בבולגריה העסיק את מנהיגות התנועה הציונית כבר בראשית דרכה. בוועידה הציונית השנייה, בדצמבר 1900, הוקצו זמן רב ותשומת לב מודגשת לנושאים הכלכליים והדרכים לשיפור רמת המחיה של המוני היהודים. באותה שנה מנתה האוכלוסיה היהודית 33,600 נפש, שהיוו 0.90% מכלל אוכלוסי בולגריה. ד"ר רימלובסקי, ממנהיגייה של התנועה הציונית הצעירה, נשא באותה ועידה הרצאה, בנושא "מצבם הכלכלי של היהודים בבולגריה", ובה עמד על המצוקה הכלכלית, המאפיינת את מצבו של חלק גדול והולך של הציבור היהודי. המרצה טען, שהיהודים שרויים במצב כלכלי ותעסוקתי קשה ויש כאלה הרעבים ללחם ממש; היהודים, אף שאינם להוטים אחר פרנסות קלות, נדחפים לעיסוקים מסוימים, מתוך תנאי החיים שהם נתונים בהם ובעיקר בגלל הגבלות ונהגים מטעם המשטר; יהודים רבים מתקיימים בקושי

מעסקי רוכלות כלתי יציבים וברצון היו מחליפים את מסחרם הזעום במשכורת קבועה של פקידות, או אף של אוספי אשפה, אך דא עקא – הם אינם מתקבלים לעבודה על-ידי הממשלה או על-ידי העיריות.

המהנדס שמרייבסקי, מרצה אחר באותה ועידה, הצביע על העובדה שאחוז הפועלים השכירים היהודים אינו גבוה, אך הוא נמצא בעלייה. יותר יותר יהודים נקלטו כעובדים בבתי-מלאכה, במתפרות, במחסנים ובעיקר כתעשיית הטבק. תנאי העבודה הגרועים, שעות העבודה הרבות והשכר הנמוך, דחפו את הפועל היהודי למאבק על זכויות סוציאליות ושכר הוגן.

מנהיגי ההסתדרות הציונית עמדו על תהליך הפרולטריוזציה המתקיים בקרב היהודים, אך לא השכילו להתמודד עם הבעיות הכלכליות והחברתיות של דלת העם היהודית ולנהל מאבק מקצועי לשיפור תנאי חייה. ברם, הם לא יכלו לראות בשוויון נפש, כיצד ציבור יהודי לא מבוטל מתרחק מן הקהילה ומן הציונות, ומאמץ רעיונות קוסמופוליטיים ואסימילטוריים.

על רקע החיכוך המתמיד וההתנגשויות הקשות בין הציונים מחד לבין היהודים הסוציאליסטים מאידך, נעשה בפיליפופולי הניסיון הראשון בבלגריה (וביהדות הספרדית במזרח בכלל), ליצור סינתזה רעיונית ומעשית, בין הציונות והסוציאליזם. בשנת 1910 הוקמה בעיר זו מפלגת "פועלי-ציון" והחל להופיע בטאונה פרובודה ("יקיצה"). המפלגה החדשה הכריזה, למן היווסדה, שהיא תהיה לפה לפועלים הציונים ותעשה נפשות לציונות הפועלית. ייסודה של מפלגה ציונית בעלת אוריינטציה מעמדית, היה חידוש בעל משמעות רבה בקהילה היהודית. ואכן, מפלגת "פועלי-ציון" בפיליפופולי נאלצה לנהל מערכת הסברתית ענפה ולקיים מאבקים בחזיתות רבות.

הסקציות היהודיות במפלגות הסוציאליסטיות והסוציאלי-דמוקרטיות הבלגריות חקפו את מפלגת "פועלי-ציון", כאנטי-סוציאליסטית וכחסרת יכולת להנהיג את הפועלים היהודים במאבקם הסוציאלי והמקצועי. במלחמתם נגד "פועלי ציון" הסתייעו הסוציאליסטים היהודים במנגנון המפגלתי והסינדיקלי שלהם, בעיתונות ובמיטב פעיליהם, מן האזור ומעיר הבירה – הכל כדי לנגח את קומץ הצעירים, שפעלו להפצת רעיון הציונות הסוציאליסטית, לפיו אפשר ואף מחוייב המציאות להיות ציוני וסוציאליסט בעת ובעונה אחת.

תגובתם העוינת של הסוציאליסטים היהודים והבולגרים, כלפי מפלגת "פועלי-ציון", הייתה צפויה וחד-משמעית. לעומת זאת, יחסה של התנועה הציונית היה מורכב יותר: עד להתארגנות המפלגה החדשה השתייך כל יהודי ציוני, בלא שים לב למצבו הכלכלי ולהשקפותיו החברתיות, לאגודה הציונית האחת והיחידה שבעיר. ראשי הציונות בפיליפופולי ובלגריה חשו שהופעת "פועלי-ציון" שברה את הכלליות של התנועה הציונית, ולמרות זאת לא האשימו

את מייסדי "פועלי-ציון" בפילוג התנועה הציונית. כפי הנראה, הם העריכו את חשיבות עבודתה של המפלגה החדשה בקרב ציבור הפועלים ומעוטי היכולת, ציבור שהחל להיסחף אחר הארגונים הסוציאליסטיים האנטי-ציוניים. מסתבר, שהדור הראשון של המנהיגות הציונית (1895-1910) השכיל להתעלות ולוותר על השאיפה להמשכה של מסורת המונוליטיות בתנועה, כדי לתת סיכוי לאגף ציוני מסוים, רדיקלי בהשקפתו הסוציאליט וצעיר יותר בגילו, למצות את הפוטנציאל שבו, במאבק נגד הכוחות האנטי-ציוניים. וזאת כדי למנוע הצטרפות הפועלים היהודים אל המפלגות הסוציאליסטיות הבולגריות, הצטרפות שהייתה כרוכה בויתור על זהותם ושאיפותיהם הלאומיות של היהודים.

מעניינת מאוד היא דעתם של מנהיגי מפלגות "פועלי-ציון" בעולם, על הופעתה של המפלגה בפיליפופולי. בורוכוב תיאר זאת כהפתעה נעימה, ובוועידה העולמית השלישית של "פועלי-ציון", בווינה (יולי 1911), אמר:

החברים הבולגריים באו לתנועת "פועלי-ציון" בעצמם, ללא השפעה חיצונית. בדרך מקרה נודע להם שקיימת תנועה עולמית של "פועלי-ציון" ולשכת קשר. אין הם קוראים יידיש ואינם מכירים את הספרות הפרולטרית שלנו. הדבר היחידי שקושר אותם רוחנית עם התנועה העולמית, הינו האחרות, שכמה מהם נמנים עם קוראיו. לפיכך, רק במידה מועטה יכולים הם ללמוד מאיתנו ונאלצים באורח עצמאי להתנסות בייסורי התיאוריה של תנועה צעירה. הם גם יצרו לעצמם כלי ביטוי בשפה הבולגרית, המופיע בקביעות מדי שבועיים: פרובודה (יקצה, התעוררות).

בסיכומים, שנתפרסמו לאחר הוועידה, נכתב: "זו הייתה הפעם הראשונה, שאחינו הפועלים הספרדים בבולגריה נתקברו אלינו ונתאחדו אתנו בעבודתנו החברתית והלאומית המשותפת". תחושת "ההפתעה הנעימה" עוברת כחוט השני בכל הדיווחים על מפלגת "פועלי-ציון" בפיליפופולי. ברם, היה גם מי שראה בייסודה של מפלגה ציונית-סוציאליסטית בבולגריה – הרבה יותר מ"הפתעה נעימה". "קבוצה זו חשובה לנו מאוד", כתבו מנהיגי "פועלי ציון" בארץ-ישראל, "כי היא הקבוצה הספרדית הראשונה, הבאה אלינו מיוזמתה, לעבוד יחד בעד תחיית הפועל והאומה" ... "הם יוכלו לשמש לנו גשר שיחבר אותנו עם הפועלים העברים בתורכיה, כי הם קרובים אליהם במקום, ברוח ובשפה". לפיכך, דאג יצחק בן-צבי, ממנהיגי "פועלי-ציון", באותה עת, לבקר בפיליפופולי, להכיר את התנועה הצעירה, להעמיק את הקשרים עמה, ובעיקר לדאוג לכך שעורך פרובודה – לאון מנחמוב – ימלא אחר החלטת הוועידה העולמית השלישית של "פועלי-ציון", לפיה – ביטאון המפלגה בפיליפופולי צריך להופיע בספניולית ולא בשפה הבולגרית.

הדבר הלם את הקונצפציה של "פועלי-ציון" העולמית באותה עת, לפיה, אורינטציה על תורכיה העות'מאנית והפרולטריון היהודי בתורכיה, יבטיח יחס אוהד ותנאים טובים יותר להמשך בניינו של היישוב ומעמד הפועלים בארץ; וכן גם תקדם את השתלבותה של מפלגת "פועלי-ציון" בארץ-ישראל באינטרנציונל הסוציאליסטי, לאחר שתוכר על-ידו כ"מפלגה ארצית". ברם, "פועלי-ציון" פיליפופולי סירבו לדרישה, משום שלא רצו לזנוח את ייעודם העיקרי – הפצת רעיון הציונות הסוציאליסטית בקרב יהודי בולגריה. בידעם, שהבולגריה היא שפת קהל היעד שלהם – צעירים, פועלים ואינטליגנציה – סירבו מייסדי "פועלי-ציון" פיליפופולי להצעה המחמיאה, לאמץ את האורינטציה כלפי יהודי תורכיה.

ד. המאבק נגד הנוטאבלים

מראשית התארגנותה חתרה התנועה הציונית בבלגריה להשיג ארבע מטרות:

- א. טיפוח חינוך ציוני ומודרניזציה של מערכת החינוך;
  - ב. מתן צביון ציוני לחיי הקהילה;
  - ג. הנהגת דמוקרטיזציה בחיים הציבוריים של הקהילה;
  - ד. מיצוי האוטונומיה של הקהילה היהודית, שהונהגה על-ידי השלטון, תוך מניעת מגמות של גטואיזציה והסתגרות כלפי הסביבה.
- היה זה מן הנמנע לקדם את השינויים הרדיקליים, בהם דגלה התנועה הציונית, במסגרת הקהילה הקיימת ותחת הנהגתה המסורתית. לפיכך, "כיבוש הקהילות" הפך לסיסמתה המרכזית של התנועה הציונית. במאבק לנטילת השלטון מידי הנוטאבלים השקיעו הציונים מאמצים רבים, כדי לגבור על הממסד השמרני, שהיה מבוסס מבחינה כלכלית ומקובל בתודעה העממית כמי שנועד למשול, לנהל ולייצג את ענייני הקהילה, כלפי פנים וחוץ גם יחד. יצוין, שכבר בשנת 1899 זכו ציוני העיר רוסה בראשות ועד הקהילה בעירם וקיבלו על כך מכתב ברכה מיוחד חתום על-ידי הרצל. אך המאבק נגד שלטון הנוטאבלים בקהילות היה תהליך ממושך וקשה, שנסתיים רק בשלהי שנות העשרים למאה העשרים.
- א. ארבעה היו בסיסי הכוח של שלטון הנוטאבלים:
    - א. עוצמתו הכלכלית (פרנסתם של רבים הייתה תלויה בעבודה בעסקיהם של פרנסי הקהילה);
    - ב. שליטתו על בית-הכנסת, על כלי הקודש, על מערכת המסוי הפנים-קהילתית ("ה"הערכה") ועל ארגוני הסעד לנצרכים;
    - ג. קשריו הענפים עם השלטונות (השלטון התורכי לפני הקמת בולגריה

העצמאית והממסד הבולגרי לאחר מכן):

ד. הנטייה השמרנית המושרשת בקרב חברי הקהילה בהמוניהם, שתמכו באופן מסורתי בנוטאבלים, בבחינת "בעל המאה הוא גם בעל הדעה...". ברם, מתחת למעטה השמרנות ושלטון הנוטאבלים המתמשך, הלכו והכשילו תהליכי שינוי, שהוכחו עד מהרה כמכריעים לגבי דמותה ועתידה של יהדות בולגריה. אחד השינויים הבולטים, הממחיש את השטע העמוק שנתהווה והתרחב בין אבות ובנים, היה המעבר המהיר משפה לשפה. המרת הספניולית בבולגרית (ובחוגים מסוימים – בצרפתית), נבעה מכמה סיבות, שהעיקריות ביניהן היו:

א. אונירת החנק שהוטלה על היצירה בספניולית, על-ידי ממסד הנוטאבלים וכלי הקודש;

ב. השאיפה לרכישת השכלה כללית וליצירת קשרים הרוקים עם המרכזים העיקריים של היהודים באירופה ועם תרבות העולם;

ג. הכורח להשתלב בחיי הכלכלה והחברה בבולגריה.

שליטת בעלי האמצעים והרבנים על חיי היהודים, וכן האיסורים, האלם וחוסר ההערכה שהוטלו על כל ניצוץ של יצירה רוחנית מקורית (שלא על נושא דתי-מסורתי), לא יכלו עוד להחזיק מעמד זמן רב. במהרה עלה דור חדש – צעירים ונוער מקרב המעמד הבינוני, דור צמא-דעת ובעל שאיפות להשכלה יהודית וכללית רחבה. נוער זה רכש את השכלתו היסודית בבתי-הספר של "אליאנס" (בהם למד צרפתית וגם בולגרית), או בבתי-הספר העבריים (בהם למד עברית ובולגרית) ואת השכלתו התיכונית בגימנסיות הבולגריות. צעירים אלה איבדו עד מהרה את הקשר אל הספניולית, וזו נשארה השפה שבה קיימו את קשריהם עם בני המשפחה המבוגרים בלבד.

חלק הולך ומתרחב של הנוער היהודי המשיך את לימודיו בגימנסיות הבולגריות, רכש את השכלתו בשפה הבולגרית והשתלב בחיי הכלכלה, החברה והתרבות של המדינה. הצעירים, ברובם הגדול, לא ידעו קרוא וכתוב בספניולית, כבר בסוף העשור הראשון של המאה העשרים. כך גבר הריחוק מן הספניולית וגם הנתק מכל אשר נכתב בעבר בשפה זו. הקשר אל העבר התרבותי נותק, וקו הרצף בין הישן לחדש נותק, ואירע שבר בין מסורת וחדוּש.

את קורות יהדות בולגריה בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים מאפיינות התפתחויות מהירות בתחומים רבים:

שינויים בתעסוקה ובהרכב הסוציאלי; רפורמות בחינוך הילדים והנוער; ייסודה ועליית כוחה של התנועה הציונית; המעורבות הגדלה בחיים הציבוריים הבולגריים; הקשרים המתהדקים עם העולם היהודי במערבה ובמזרח של אירופה; המעבר מן הספניולית המסורתית לשפה הבולגרית; ההתעניינות הגוברת של הדור הצעיר ברכישת השכלה כללית וכלימוד שפות זרות; השפעתם של

הראשונים מבני הקהילה שחזרו מלימודים גבוהים בחו"ל והשתלבו בחיים הציבוריים; הופעתה של עיתונות מגוונת – כל אלה יצרו אווירה מסייעת לפיתוח פעילות ציבורית ענפה, שהתנהלה במקביל להווי סביב בית-הכנסת. אורח החיים הדתי שאפיין את רובו של דור המבוגרים, לא משך ולא סיפק עוד את הצעירים, ואלה נטשוהו ופנו לאורח חיים חילוני, שפתח בפניהם אופקים רחבים בתחומי ההשכלה, החברה והתעסוקה.

הטיעון המרכזי של פרנסי הקהילה והנוטאבלים, בעלי היוקרה והסמכות בקרב "הדור הישן", כנגד הצעירים והציונים היה, שדרכם מובילה להינתקות מן הדת ומן המסורת וסופה לגרום להתבוללות. אך בחינת טיב השינויים שחלו בכל תחומי החיים מצביעה על כך, שהמחדשים לא נהו אחר סממניה החיצוניים של המודרניזציה, כי אם חתרו לשינויים מהותיים בחיי האדם והחברה, כחלק אינטגרלי של השקפת עולמם הלאומית והחברתית.

מנהיגיה של ההסתדרות הציונית באו בעיקר מקרב המעמד הבינוני והאינטליגנציה המקומית הצעירה, ומאבקם לשינוי פני הקהילה נבע מהשקפת עולמם הציונית והתבסס עליה, אך היה טעון גם מתח בין-דורי רב. סדרי ניהול הקהילה, תכני הלימוד והחינוך, משמעות חיי היהודים בגולה, היחס לציונות ומטרותיה, מהות השתלכות היהודים בחיי סביבתם ועוד נושאים עקרוניים רבים, כל אלה היו שנויים במחלוקת חריפה, מן הטעם האידיאולוגי, אך פלוגתות אלה היו רוויות גם סממנים גלויים של מאבק בין שני דורות. אבות ובנים עמדו משני עברי המתרס במאבק ציבורי חסר פשרות, וקווי המחלוקת חצו משפחות, בתי-אב ואף שכבות סוציאליות. שאלות של סגנון-חיים, היחס לדת ולמסורת, השפה המועדפת, שאלות אישות, חיי משפחה והיחס למודרנה – אלה היו לסלע מחלוקת בין הדורות, לא פחות מן הוויכוחים האידיאולוגיים בשאלת הציונות והתנועה הציונית.

למן הקמתה של התנועה הציונית בבלגריה, שאפו מחולליה להופכה לתנועה עממית רחבה, רחקו מן האליטיזם והצליחו לגרוף לשורותיה בני כל הגילים, השכבות הסוציאליות והנטייות הרעיוניות (פרט לקומוניסטים היהודים). נאמנים להשקפה, שהדרך ל"עבודת ארץ-ישראל" עוברת דרך "עבודת ההווה", הם הבינו שהכרחי לתת תשובות גם לבעיות היום-יום של הפרט והכלל בגולה.

אכן, פעיליה של התנועה הציונית יזמו ופעלו בכל תחומי החיים, כמו הקמת קואופרטיבים יצרניים, בנקים לאשראי, הקמת בית-חולים יהודי ומרפאות מקומיות, מוסדות לעזרה סוציאלית, רשת בתי-ספר, הוצאה לאור של ספרים ועיתונות ענפה, ועוד ועוד. התנועה הציונית טיפחה גם לויאליות ומעורבות בחייה הציבוריים-פוליטיים של בולגריה, בסוכרה, שלא התבדלות והסתגרות, אלא מעורבות ופעילות, יבנו גשר של סובלנות והבנה מצד הכולגרים, לבעיות היהודים

וצורכיהם הלאומיים.

תכלית קיומה של הקהילה, כפי שהוגדרה על-ידי הציונים, לא הצטמצמה לתחום ההגנה על ענייני היהודים בגולה, אלא כללה פעילות מעשית לקידום פתרון השאלה היהודית ברוח הציונות, כלומר, חינוך עברי-ציוני לילדים, תמיכה בהסתדרות הציונית, התגייסות למען יישובה של ארץ-ישראל (על-ידי הטלת מס על כל חברי הקהילות למען קרן היסוד), חיוב העלייה וסיוע לעולים לארץ-ישראל.

נוסף על כך נקבע, שיש להנהיג בקהילה משטר דמוקרטי ביחס לבחירת נציגי הציבור בכל תחומי פעילותה של הקהילה, ולחתור לכך, שהשלטונות יישנו את מעמדה החוקי של הקהילה היהודית, אותה ראו עד אז כמוסד דתי בלבד, ובמקום זאת יכירו בה כגוף לאומי-דתי בעל אוטונומיה פנימית.

המאבק על השלטון בקהילות היה רצוף סערות ציבוריות ומלווה סממנים דרמטיים. בסופו של דבר עברה השליטה על הקהילות לידי הציונים, ובכנס ארצי של נציגי הקהילות – בסופיה, באוגוסט 1920 – נקבע, שגם הארגון הארצי של יהודי בולגריה יהיה חילוני ודמוקרטי, על-פי הפרוגרמה הציונית. אז אושר תקנון, שהסדיר את מצבו המשפטי של הפרט בתוך הקהילה, את תפקידיה של הקהילה ביחס לחבריה ואת מעמדה כלפי השלטונות. נבחרה קונסיסטוריה מרכזית, שתעמוד בראש הארגון ואילו מוסד הרבנות הראשית, הופקד על חיי הדת בלבד.

"יור הבנים", שהתרחק מן הדת ופנה אל התרבות המערבית, נאבק בשלטון "האבות" – לא כמתכחש לעמו ועברו, אלא כמביא את בשורת הציונות. עם כיבוש השלטון על-ידי הציונים לא נהרסה הקהילה, אלא נתמלאה תכנים חדשים, שהפיחו חיים ומשכו לפעילות שכבות רחבות. הציונים, משהגיעו לשלטון בקהילה לא ויתרו על החינוך היהודי, אלא שינו מן היסוד את מסגרתו ואת תכניו. לא עוד ה"מלדאר", סמל העבר השמרני ולנתק מן המציאות המשתנה, ולא עוד בתי-הספר של "אליאנס", שטיפחו השכלה כללית ושפה זרה, אך הואשמו בנטיות אסימילטוריות והתכחשות לרעיון התחייה הלאומית. במקום אלה הקימו הציונים גני-ילדים ובתי-ספר עבריים, בהם הושם דגש מיוחד על הוראת השפה העברית וטיפוח ההזדהות הנפשית של הילדים עם ארץ-ישראל והרעיון הציוני.

ניהול הקהילה פסק להיות נחלתם של פרנסים וגבירים ועבר לידי מוסדות, שנבחרו באורח דמוקרטי. מדיניותם של הציונים – לאחר שהיוו רוב בוועדי בתי-הספר, בוועדי בתי-הכנסת, בוועדי הקהילות ואף בקונסיסטוריה המרכזית של יהודי בולגריה – חתרה לדמוקרטיזציה בחיים הפנימיים של הקהילה ולחזוקת האוטונומיה הקהילתית ביחס לשלטונות; היא העמידה את החינוך העברי בראש דאגותיה והעניקה צביון לאומי-ציוני לחייה ופעילותה של הקהילה. קווים אלה, שהינחו את המדיניות הציונית בכל קהילות בולגריה, סייעו

למוסדות היהודיים לתת תשובות הולמות לבעיות הקיום היהודי בארץ זו, חיזקו את המסגרת הקהילתית ויצקו תכנים לאומיים חדשים לחייה. תהליך החילון שנתקיים בקרב יהודי בולגריה וגבר בראשית המאה העשרים, לא גרם להתבוללות מוגברת באותה עת וגם לא לאחר מכן, בעיקר בזכות הציוניזציה של גולה זו ותודות למודרניזציה של הקהילה היהודית. לתנועה הציונית בבלגריה, על זרמיה ומפלגותיה ובעיקר לתנועות הנער החלוציות, שקמו בראשית שנות השלושים, היה תפקיד מכריע בתהליך זה.